

Refleksje na temat wykładów antropologii w Polsce w okresie międzywojennym

Andrzej Malinowski

Abstract

REFLECTIONS ON LECTURES ON ANTHROPOLOGY IN POLAND BETWEEN THE FIRST AND THE SECOND WORLD WAR. The described subject is based on the poorly known didactic manuals of K. Stołyhwo and A. Wrzosek.

Andrzej Malinowski, 1996; *Anthropological Review*, vol. 59, Poznań 1996, pp. 155–159. ISBN 83-86969-05-9, ISSN 0033-2003

W okresie drugiej Rzeczypospolitej wykłady z antropologii odbywały się na wielu ówczesnych uniwersytetach. Przedmiot ten był wykładany na kierunkach: biologii, medycynie, etnografii, prehistorii i wychowania fizycznego. Uczelnie miały jednak swobodę w zakresie uwzględniania (bądź też nie) tego przedmiotu, a także jego zakresu. Całościowe omówienie różnych aspektów dydaktyki z zakresu antropologii w okresie międzywojennym przekraczałoby jednak ramy tego opracowania. Wypada wszakże przypomnieć, że najstarsze tradycje dydaktyczne antropologii posiada Uniwersytet Jagielloński w Krakowie. Na tej uczelni w okresie międzywojennym przedmiot ten wykładali znani uczeni – Julian Talko-Hryncewicz a następnie Kazimierz Stołyhwo. Sukcesy odnosił także Jan Czekanowski na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie oraz, zapewne nieco mniejsze, Adam Wrzosek na Uniwersytecie Poznańskim.

W Warszawie na Uniwersytecie im. Józefa Piłsudskiego wykładał antropologię najpierw K. Stołyhwo następnie zaś Jan Mydlarski i Bolesław Rosiński. Zaslugą Mydlarskiego było wprowadzenie antropologii do programów studiów wychowania fizycznego w warszawskim Centralnym Instytucie Wychowania Fizycznego oraz wprowadzenie (już po II wojnie) w ramach studiów biologicznych specjalizacji antropologicznej, równorzędnej z botaniczną i zoologiczną. Również lekarz, znakomity socjolog, etnolog i antropolog Ludwik Krzywicki wykładał w Warszawie antropologię w ramach Towarzystwa Kursów Naukowych a następnie na Wolnej Wszechnicy Polskiej. Treści jego wykładów zostały zawarte np. w *Poradniku dla Samouków* i w *Wielkiej Powszechnej Encyklopedii Ilustrowanej*. Współcześnie wydano je również w *Dzielnach* tego uczonego. Silne były powiązania z antropologią wykłady anatomii dla studentów medycyny w Warszawie dzięki działalności Edwarda Lotha oraz Michała Reichera w Wilnie. Na gruncie etnografii

i etnologii popularyzował antropologię Stanisław Poniąkowski.

Trudno dziś coś więcej powiedzieć o wykładach z antropologii w okresie międzywojennym J. Talko-Hryncewicza, J. Mydlarskiego, Kazimierza Stojanowskiego. Opublikowane treści pozostawił, poza L. Krzywickim, zwłaszcza J. Czekanowski. Ogłosił on pierwszy polski podręcznik akademicki statystyki [CZEKANOWSKI 1913], następnie *Wstęp do historii Słowian* [CZEKANOWSKI 1927], *Zarys antropologii Polski* [CZEKANOWSKI 1930] oraz *Zarys antropologii teoretycznej* [CZEKANOWSKI 1948]. Mniej znany jest z tej działalności K. Stołyhwo, a zwłaszcza A. Wrzosek. Wrzosek był wybitnym propagatorem nauczania antropologii na studiach lekarskich. Podstawę dla tych idei wyłożonych w mało znanej współczesnym, a jak sądzę nader aktualnej mimo upływu czasu książce pt. *Myśli o reformie wydziałów lekarskich* [WRZOSEK 1919]. Pisał tam, że zamiast „krasić wykłady z anatomii i fizjologii treściami antropologicznymi” lepiej wprowadzić ten przedmiot do programów studiów lekarskich i utworzyć na wydziałach lekarskich zakłady antropologii. Uważam także, że warto zwrócić uwagę na mało znane wykłady K. Stołyhwy i A. Wrzoska kierowane dla studiujących medycynę, które w postaci skryptów są dziś mało dostępne dla studentów, a nawet dla większości antropologów.

W 1928 r. staraniem Wydawnictwa Koła Medyków Studentów Uniwersytetu Warszawskiego ukazał się *Zarys Antropologii* opracowany na podstawie wykładów K. Stołyhwy przez W. IWANOWICZA i P. WÓJCIAKA [1928]. Był to w tym czasie pierwszy akademicki podręcznik antropologii w języku polskim. Warto jednak, choć w skrócie omówić jego treść.

We wstępie omówiony został zakres i podział antropologii oraz stosunek do innych nauk. Rozdział *Rys rozwoju antropologii* przedstawia historię tej nauki na świecie i w Polsce. Kolejny, trzeci rozdział *Ontogeneza człowieka* poświęcony jest omówieniu problemów ontogenezy w aspekcie rozwoju filogenetycznego człowieka, zawiera też periodyzację tego procesu oraz charakterystykę rozwoju od poczęcia po kres życia. Czwarty rozdział *Zróżnicowanie płciowe* omawia przejawy dymorfizmu płciowego w procesie ontogenezy i u dorosłych. Piąty rozdział *Pierwsze ślady człowieka w świetle geologii i paleontologii* poświęcony został opisowi okresów geologicznych i epok kulturowych. Następny (VI) rozdział *Rzecz o rodowódzie człowieka* zawiera przegląd ówczesnych odkryć i koncepcji dotyczących pochodzenia człowieka. Przypomniano w nim starsze poglądy m. in. F. Ameghino wywodzącego gatunek *Homo sapiens* od małp szerokonosych. Na dobrym poziomie jest szczegółowy opis australopiteków i „pitekantropów” (*Homo erectus*). Rozdział VII *Najstarsze szczątki ludzkie* został w przeważającym stopniu poświęcony człowiekowi neandertalskiemu. Interesująco potraktowano znalezisko z Pilt-down. Zdaniem Stołyhwy znaleziona tam czaszka bardziej podobna jest do czaszek ludzi współczesnych niż neandertalskich. Na tym tle Stołyhwo stawiał pytanie o to, czy człowiek pochodzi z jednego pratyphu czy z kilku, a więc podejmuje problem mono- i polifiletizmu. Problem neandertalczyka został omówiony w oparciu o poglądy licznych badaczy. Sam Stołyhwo prezentował pogląd istnienia przejściowych form postneandertalskich. Tutaj też zostały opisane rasy paleolitu młodszego. Następny (VIII) rozdział *Pochodzenie człowieka* stanowi tematycznie

kontynuację poprzedniego i zawiera opis istoty sporów pomiędzy wyznawcami monofiletyzmu i polifiletyzmu, oraz szerokie dyskusje koncepcji mechanizmów ucłowieczenia, m.in. teorię domestykacji. Rozdział IX *Rasy ludzkie* zawiera opisy zróżnicowania wewnątrzgatunkowego człowieka według bardzo licznych koncepcji, począwszy od K. Linneusza, J.F. Blumenbacha, J. Cuviera, E. Haeckela a dalej J. Denikera, D. Retziusa, G. Sergiego. Według Stołyhwy rasa jest to grupa osobników posiadających pewien określony zespół cech morfologicznych, dziedzicznie utrwalonych i stanowi kierunek rozwoju grupy o szczególnych cechach morfologicznych, które zmieniają się w rozwoju historycznym tej grupy. W obrębie poszczególnych ras wyróżnione zostały też jednostki taksonomiczne niższego rzędu czyli typy rasowe – antropologiczne. Rasa nie jest zatem jednostką taksonomiczną jednolitą, gdyż typy wchodzące w jej skład różnią się pomiędzy sobą dość znacznie. W tym rozdziale przedstawiono również poglądy na problemy konstytucji cielesnej w ujęciu różnych autorów. Te interesujące opisy kończy Stołyhwo propozycją własnego podziału na typy ustalone i zmienne. Dopiero po problemach konstytucji została omówiona typologia Czekanowskiego oraz dyskusja dotycząca zróżnicowania rasowego odmiany białej, w tym ujęcie własne K. Stołyhwy. Omówiono cechy antropologiczne w podziale na funkcjonalne (psychiczne i fizjologiczne) oraz morfologiczne (antropomorfologiczne, pedomorficzne, embriomorficzne, zoomorficzne), których wyliczanie i dalszy podział pominę. Ogólnie można stwierdzić, że ujęcie problemów antropologii w wykładach międzywojennych Stołyhwy było na owe czasy nowoczesne, zawierało poglądy licznych badaczy oraz

próby ujęć własnych. Obok innych, treści te i dziś mogłyby być pomocne studentom antropologii w zajęciach seminaryjnych.

Podręcznikiem znanym licznym pokoleniom studentów jest opracowany przez MICHAŁA ĆWIRKO-GODYCKIEGO [1933] (powtórnie wydany w 1956r.) *Zarys antropometrii*. Natomiast do dziś niewiele pozostało danych i wiadomości o dydaktycznej działalności nauczyciela M. Ćwirko-Godyckiego – A. Wrzoska. Pewne poglądy na ten temat można jednak sobie wyrobić w oparciu o lekturę mało znanego skryptu *Antropologia*, który ukazał się w formie powielonego wykładu zebranego przez studentów medycyny Uniwersytetu Poznańskiego w 1939 r. Ten skrypt obszernością i zakresem prezentowanej wiedzy ustępuje omówionemu wyżej opracowaniu wykładów Stołyhwy. Ze względu na praktycznie całkowitą niedostępność tego opracowania warto jego zawartość w ograniczonej formie przybliżyć antropologom. Pierwszy rozdział *Zadania i rozwój antropologii* zawiera omówienie definicji i podziału antropologii. Wrzosek definiuje antropologię jako naukę, która zajmuje się opisem przyrodniczym ludności, rozpatruje człowieka z punktu widzenia zoologii, historii, rasy, fizjologii i patologii. Antropologię dzielił on na dwa działy – ogólną i szczegółową. W ramach szczegółowej można wyróżnić: biologiczną, morfologiczną, fizjologiczną i psychologiczną, patologiczną, zoologiczną i społeczną. W krótkim rozdziale *Pochodzenie człowieka* zawarto ogólne założenia darwinizmu w odniesieniu do antropogenezy. Wrzosek odrzucił te koncepcje i negował stopniową ewolucję biologiczną człowieka. Podkreślał wyraźnie, że brak jest bezpośrednich dowodów na ewolucyjne przemiany gatunków i zdecydowanie opowiedział się za kreacjonizmem. Pod tym

względem jego negatywny stosunek do ewolucjonizmu był bardziej skrajny od sceptycyzmu J. Czekanowskiego. W rozdziale *Cechy antropologiczne* została omówiona morfologia człowieka, w tym cechy pigmentacyjne oczu, włosów i skóry, formy włosów oraz kształty głowy i czaszki. Stosunkowo duży rozdział *Różnice płciowe* zawiera interesujące ujęcie problemów dymorfizmu płciowego, w tym cechy pierwszo-, drugo- i trzeciorzędowe. Omówione też zostały różnice fizjologiczne oraz zachodzące w sferze psychiki. Wrzosek przytacza rzekomy pogląd K. Darwina, że „mężczyzna to zdegenerowana niewiasta”. W końcu stwierdza, że „pod względem moralnym i fizycznym kobiety stoją wyżej od mężczyzn”. Następny rozdział *Rośnienie* poświęcony jest ontogenezie człowieka. Ta część skryptu jest dość nowoczesna. Zwraca uwagę, że w rozwoju biologicznym człowieka dominującą rolę odgrywa dziedziczność w stosunku do czynników zewnętrznych, takich jak: klimat, odżywianie, tryb życia i stan majątkowy. Omówione też zostały zależności wysokości i masy ciała od czynnika rasowego oraz podano klasyfikację wzrostu człowieka. Rozdział *Paleoantropologia* zawiera dane o człowieku okresu paleolitu, neolitu, epoki brązu i żelaza. Względnie dokładnie scharakteryzowana została budowa morfologiczna człowieka neandertalskiego. W konkluzji Wrzosek stwierdza, że pod względem budowy fizycznej był on bardzo zbliżony do człowieka współczesnego. Opisany także był „pitekantrop”, który – zdaniem Wrzoska – wykazywał znaczne podobieństwo do neandertalczyka. Kolejny rozdział *Typy antropologiczne* zawiera opisy typów, zarówno konstytucjonalnych, jak i rasowych. Pod pojęciem konstytucji rozumiał

Wrzosek zespół cech wrodzonych, odziedziczalnych i niezależnych od wpływów środowiska zewnętrznego. Twierdził on, że środowisko wywiera wpływ jedynie na kondycję człowieka. Zatem każdy osobnik posiada określoną niezmienną konstytucję i zmienną w zależności od środowiska kondycję. Omówione zostały systemy typologiczne Sigauda i Kretschmera. Różnicowanie rasowe zostało opisane w ujęciach Denikera, następnie Czekanowskiego, Talko-Hrynczewicza oraz Stołyhwy, którego koncepcje Wrzosek najbardziej akceptuje. W rozdziale *Daktyloskopia* opisano układ listewek skórnych na opuszkach palców. Niewątpliwie interesujący jest rozdział *Antropologia fizjologiczna*. Czytamy w nim, że „ten rozdział antropologii jest przedmiotem badań w Polsce jedynie na Uniwersytecie Poznańskim”. Dość nowocześnie omówione zostały takie problemy jak: rola układu dokrewnego w kształtowaniu wysokości i masy ciała, problem wagi należnej ciała, kwestie przemiany materii, rola diety. Omówiona też została zmienność ontogenetyczna tętna i ciepłoty ciała, problemy wpływu niskich temperatur na organizm, problemy symetrii morfologicznej i funkcjonalnej. Sporo uwagi poświęcił Wrzosek omówieniu narządów zmysłów – wzroku, słuchu, powonienia, smaku i dotyku. W tym rozdziale omówione też zostały problemy dojrzewania płciowego, demografii (umieralność, długość trwania życia), chorób zakaźnych i postępów higieny. Rozdział *Hermafrodytyzm* zawiera opisy zaburzeń w rozwoju płci oraz omawia genezę interseksualizmu. Rozdział *Antropotechnika* dotyczy opisu problemów eugeniki, w tym problemu sztucznego zapłodnienia u człowieka z małpami człekokształtnymi, które podobno czyniono w Rosji radzieckiej. Skrypt kończy

rozdział *Antropologia psychologiczna*, w którym Wrzosek przyjął poglądy L. Jaxy-Bykowskiego w zakresie uzdolnień typów antropologicznych. Wrzosek interesująco przedstawił klasyfikację uzdolnień człowieka według wysokości ciała i wysokości czaszki. Treści skryptu nie upoważniają jednak czytelnika do stwierdzenia, że wiernie oddaje on treść wykładów Wrzoska, choć zapewne stanowi ich ogólny zarys. Na podstawie tego zarysu można wyrobić sobie zdanie na temat pewnych poglądów Wrzoska na kluczowe problemy antropologii, zwłaszcza na kwestie ewolucji i antropogenezy, dymorfizmu płciowego, aktualnych współcześnie problemów sztucznego zapłodnienia, transeksualizmu, antropologii fizjologicznej i medycznej.

Różnice w podejściu do antropologii i zakresu jej nauczania między J. Czekanowskim, K. Stołyhwą i A. Wrzoskiem były dość znaczne. Każdy z wymienionych uczonych rozkładał akcenty i naciski na różne zagadnienia antropologii, wyznawał różne podejście do genetyki, ewolucjonizmu czy różnicowania rasowego. Mimo upływu czasu znajomość tych faktów jest ważna z punktu widzenia two-

żenia się kierunków i szkół badawczych oraz tradycji najważniejszych centrów antropologii polskiej i zrozumienia jej historii.

Piśmiennictwo

- Antropologia*, 1939, według wykładów A. Wrzoska opracowana przez studentów medycyny Uniwersytetu Poznańskiego
- CZEKANOWSKI J., 1913, *Zarys metod statystycznych w zastosowaniu do antropologii*, TWN, Warszawa
- CZEKANOWSKI J., 1927, *Wstęp do historii Słowian, Perspektywy antropologiczne, etnograficzne, prehistoryczne i językoznawcze*, Lwów
- CZEKANOWSKI J., 1930, *Zarys antropologii Polski*, Lwowska Biblioteka Slawistyczna, t. 13, Lwów
- CZEKANOWSKI J., 1948, *Zagadnienia antropologii, Zarys antropologii teoretycznej*, Toruń
- ĆWIRKO-GODYCKI M., 1933, *Zarys antropometrii. Podręcznik dla studentów medycyny, wychowania fizycznego i nauk przyrodniczych oraz lekarzy szkolnych*, z przedmową profesora Juliana Talko-Hryncewicza, Państw. Wyd. Książek Szkolnych, Lwów
- IWANOWICZ W., P.P. WÓJCIAK, 1928, *Zarys antropologii, Podręcznik antropologii dla studentów medycyny*. Koło Stud. Med. Uniw. Warsz., Warszawa
- WRZOSEK A., 1919, *Mysli o reformie wydziałów lekarskich*, Poznań

Summary

The study describes the didactic approach of prominent Polish anthropologists acting between the World Wars. A good documentation is left only by a few of them, i.e., L. Krzywicki, J. Czekanowski, and M. Ćwirko-Godycki. The didactic activity of the other scientists, i.e., K. Stojanowski, and B. Rosiński is poorly known. Although certain didactic studies of K. Stołyhwo and A. Wrzosek have remained, they have been hardly known even for contemporary anthropologists. Their works show considerable variety of didactic techniques in Polish anthropology of that time. The different approach to genetics, evolutionism, racial differences and human ontogenesis is evident. Despite the passage of time, the description of these facts is important for a better understanding of the history and tradition of Polish anthropology.